

REVISTA CICSA

serie nouă

XI/2025

Consiliul Științific/ Scientific Board:

Prof. Dr. Paolo **Carafa** – Sapienza University of Rome, Italy

Prof. Dr. Carol **Căpiță** – University of Bucharest, Romania

Prof. Dr. Miron **Ciho** – University of Bucharest, Romania

Assist. Prof. Dr. Emna **Ghith-Hmissa** – University of Sousse, Tunisia

Prof. Dr. Andreas **Gutsfeld** – Université de Lorraine (Nancy 2), France

Prof. Dr. emer. Antal **Lukacs** – University of Bucharest, Romania

Prof. Dr. Ecaterina **Lung** – University of Bucharest, Romania

Prof. Dr. emer. Gheorghe-Vlad **Nistor** – University of Bucharest, Romania

Dr. Cristian Eduard **Ștefan** – Institute of Archaeology „V. Pârvan”, Bucharest, România

Prof. Dr. Christoph **Uehlinger** – Universität Zürich, Switzerland

Dr. Mădălina **Vârtejanu-Joubert** – Institut national des langues et civilisations orientales
(INALCO), Paris, France

Prof. Dr. Anton Carl **van Vollenhoven** – North-West University, South Africa

Lect. Dr. Daniela **Zaharia** – University of Bucharest, Romania

Comitetul de Redacție/ Editorial Board

Florica (**Bohîlțea**) **Mihuț** – University of Bucharest

Diana **Pavel** – University of Bucharest

Mădălina-Teodora **Comănescu** – Site Administrator

ISSN 2457 – 3809

ISSN – L 2457 – 3809

<https://cicsaunibuc.wordpress.com/revista/revista-online>

Cuprins/ Contents

Studii/ Studies

A. Papers of the International Colloquium on “Epistolography, knowledge, and the Ancient World”, Bucharest, October 3-4, 2025

Carlos HEREDIA CHIMENO – Letters from a Broken Republic: Cicero’s Correspondence and Constitutional Transgression (91–79 BCE)	5-17
Florentina NICOLAE – The Silence of Men, reflected in “Heroides”, the imaginary letters of love written by Publius Ovidius Naso.....	18-25
Lorenzo MONACO – L’immagine delle campagne daciche traianee e di Decebalo in Plinio il Giovane, <i>Ep.</i> , 8. 4. 2.....	26-38
Jörg VON ALVENSLEBEN – Fronto’s letter <i>De nepote amisso</i> as lament, self-consolation and self-reflection.....	39-49
Giovanni TAGLIALATELA – Die Verwirklichung des quintilianischen Lehrideals in Fronto Pädagogische Tugenden und Lehren durch Briefe.....	50-68
Mariana BODNARUK – Inscribing Senatorial Authority: Epigraphic Epistles and Senatorial Legislation from Constantine I to Theodosius I.....	69-89
Ethan CHILCOTT – <i>Varietas</i> in the <i>Variae</i> : Erudition and Audience in Cassiodorus’ <i>Epistles</i> ...90-113	
Lorenzo MONACO – <i>Licet interdum confabulationis tale conuiuium doctrinae quoque sale conditur</i> : Jerome’s letters to Marcella, and biblical exegesis in epistolary form.....	114-127
Titus SARKAR, Letters of Obligation: Debt, Trust and Moral Economy in the Lekhapaddhati.....	128-140

B. Papers of the 13th annual session of CICSA, “Circulația persoanelor, a bunurilor și a ideilor (din Preistorie în Antichitatea Târzie)”/ ‘Movement of persons, goods, and ideas (from Prehistory to the Late Antiquity)’, Bucharest, April 25-26, 2025

Ioana-Teodora STAN – The Panathenaic amphorae: an instrument for the propagation of Athens’ discourse and a subject of symbolic conflict.....	141-150
Ana-Maria BALȚĂ – When distance is not an obstacle. Several preliminary considerations on <i>Liberalitas</i> coin types of <i>Nikopolis ad Istrum</i> and <i>Marcianopolis</i>	151-166

Aurelia PARASCHIV, Alexandra-Clara ȚÂRLEA – Roman glass vessels in funerary contexts from Tomis and Callatis. A reassessment of older publications.....167-194

C. Interpretări și analize/ Interpretations and Analyses

Darius COVACIU – The ecclesiastic status of the see of Tomis between the 4th and 6th centuries. Reading notes on Ionuț Holubeanu’s research.....195-211

D. Recenzii și prezentări de carte / Reviews and Book Presentations

Sergiu Popovici, *Cultura Usatovo. Arheologia funerară a unei societăți din epoca bronzului*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2023, 475 pag., ISBN 978-606-537-623-6 – Elena FERARU.....212-214

Anthony A. Barrett și John C. Yardley, *The Emperor Caligula in the Ancient Sources*, Oxford, Oxford University Press, 2023, 203 pag., ISBN 978-0-19-885457-9 – Andreea Luisa MIHAL.....215-218

Eckart Frahm, *Assyria. The Rise and Fall of the World’s First Empire*, New York, Basic Books, 2023, 528 pag., ISBN: 9781541674400 – George Cătălin ROBESCU219-221

Daniel Unruh, *Talking to Tyrants in Classical Greek Thought*, Liverpool, Liverpool University Press, 2023, VIII+272 pag., ISBN 978-1-78962-123-5, ISBNe 978-1-78962-426-7 – Ioana-Teodora STAN....
.....222-224

Daniela Zaharia, Vladimir Crețulescu (coords), *Sensibilități, obsesii, fobii și istoriile lor neașteptate / Sensitivities, Obsessions, Phobias, and Their Intriguing Histories*, 2024, Editura Universității din București, 282 pag., ISBN: 978-606-16-1499-8 – Cristina POPESCU.....225-227

Plutarh, *Vorbele de duh ale spartanilor*, traducere din greaca veche, studiu introductiv și note de Liviu Mihail Iancu, ilustrații de Mihail Coșulețu, București, Editura Humanitas, 2024, 200 pag., ISBN 978-973-50-8647-3 – Florica (BOHÎLȚEA) MIHUȚ.....228-231

E. Rezumate teze de licență și disertație/ Abstracts of Bachelor and Master Theses

Maria-Irina SOCOLAN – *A Comparative Analysis of Mithraic Imagery: The Regional Adaptation of the Tauroctony in Dacia*, (abstract of the Bachelor’s Thesis, 2025).....232-245

Cronica activității CICSA, anul 2025, Florica (BOHÎLȚEA) MIHUȚ.....246-247

Sergiu Popovici, *Cultura Usatovo. Arheologia funerară a unei societăți din epoca bronzului*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2023, 475 pag., ISBN 978-606-537-623-6

Elena FERARU,
Universitatea din București

<https://www.doi.org/10.31178/cicsa.2025.11.14>

Lucrarea semnată de Sergiu Popovici, publicată în 2023 sub titlul „*Cultura Usatovo. Arheologia funerară a unei societăți din Epoca Bronzului*” este o contribuție majoră la înțelegerea fenomenului funerar preistoric din zona nord-vestică a Mării Negre și, totodată, un reper esențial în cercetarea culturii Usatovo. Volumul, rezultat al unei teze de doctorat susținute la Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava, este structurat riguros, având o construcție monografică clasică, dar modernizată prin aportul de date inedite, sinteze comparative și o iconografie bogată.

Volumul oferă o analiză detaliată a complexului de descoperiri funerare asociate culturii Usatovo. Structurată în mai multe capitole, lucrarea reflectă stadiul actual al cercetărilor dedicate acestei culturi: de la istoricul cercetărilor și abordările istoriografice, la studiul necropolelor, analiza obiectelor funerare, încercarea de periodizare, interferențele culturale în zona nord-vestică a Mării Negre (din a doua jumătate a mileniului IV până în debutul mileniului III î.Hr.), până la concluzii și catalogul descoperirilor.

Din punct de vedere interpretativ, Sergiu Popovici susține că Usatovo constituie o extensie a culturii Cernavoda I, influențată profund de tradițiile tripoliene târzii, dar în același timp, o cultură de frontieră care prefigurează tranziția către modelele economice și funerare ale culturilor de stepă. Volumul acordă atenție deosebită ritualurilor funerare, tipurilor de inventar, poziției defuncțiilor și arhitecturii tumulare, reușind să contureze un model coerent al practicilor mortuare în această zonă la sfârșitul mileniului IV î.Hr.

Printre exemplele notabile se numără tumulii de la Sadove și Moloha, pentru care au fost incluse imagini oferite de arheologul Al. Maliukevici, implicat direct în săpăturile respective. Alte vestigii au fost documentate prin fotografii realizate în muzee din Chișinău, Odesa sau Ismail, în timp ce pentru necropola de la Purcari au fost utilizate materiale din arhiva lui E. Iarovoi. Totodată, sunt prezentate pentru prima dată desene ale pieselor din tumulul de la Oleksandrivka, un complex remarcabil, dar până acum puțin cunoscut.

Planșele volumului sunt dispuse în conformitate cu structura lucrării. Primele 42 se

leagă de partea teoretică, iar următoarele (43–237) ilustrează descoperirile funerare catalogate. Ultimele cinci planșe (238–242) oferă o imagine comparativă între ceramica Usatovo și ceramica pictată aparținând fazei finale a culturii Cucuteni (Tripolie CII), evidențiind similitudini și diferențe stilistice între diversele faze (de la Bădragi la Jivotilovka). Fiecare sit este însoțit de planșe dedicate, în special în cazul necropolelor tumulare, unde ordinea prezentării respectă cronologia săpăturilor. Sunt incluse, totodată, și tabele comparative care sintetizează informații despre tipul mormintelor, orientarea și poziția defuncțiilor, facilitând interpretări asupra relației dintre ritual, inventar și structura funerară.

Volumul impresionează prin seriozitatea cercetării, introducerea de informații nepublicate anterior, valorificarea materialului rezultat din săpături mai vechi și reinterpretarea acestora. Având la bază o teză de doctorat, lucrarea respectă rigorile unei monografii arheologice clasice și aduce laolaltă o cantitate considerabilă de date utile celor interesați de transformările din a doua jumătate a mileniului IV î.Hr. în spațiul vest-pontic.

Este important de subliniat că această lucrare constituie prima monografie românească dedicată culturii Usatovo. În trecut, literatura de specialitate din România folosea denumirea „Gorodsk–Usatovo” pentru a desemna manifestările post-Cucuteni din estul Carpaților, inclusiv pentru unele faze post-Gumelnița. Pe măsura avansării cercetărilor, această denumire a fost înlocuită de nume mai precise pentru grupuri sau culturi locale, cum ar fi Horodiștea, Erbiceni, Foltești, Stoicani, Târpești ș.a., fără a renunța însă la cadrul cronologic sincron.

Totodată, materiale noi sau reevaluate din situri precum Frumușica, Brad, Cârliști, Târpești, Vânători-Neamț, Costești sau cele mai sudice (Smeeni, Târgșoru Nou, Dămăroaia, Brăilița) au fost recent publicate. Acestea, împreună cu datările radiocarbon, confirmă sincronismul zonei extracarpatică cu cultura Tripolie CII, Usatovo și Jivotilovka, dar și cu complexul Baden–Coțofeni din vest. Această etapă cronologică precede emergența culturii funerare Iamnaia, care va schimba profund peisajul arheologic regional.

După cultura Cernavoda I, care nu cunoaște morminte tumulare în zona Dunării de Jos, Usatovo pare să joace un rol de tranziție, conectând influențele tripoliene cu formele emergente de organizare socială și economică ale culturilor de stepă. Chiar dacă zona vestică a Prutului se află în afara nucleului Usatovo, influențele sunt vizibile. Cercetările recente din nordul Munteniei au evidențiat o dezvoltare proprie, cu morminte tumulare deosebite, inventare bogate și indicii ale metalurgiei timpurii, care amintesc de contexte similare Usatovo.

Un element distinctiv îl constituie apariția cercurilor de piatră în jurul mormintelor

principale, posibil o expresie a influenței acestei culturi. În România, însă, tradiția interpretării mormintelor cu ocru și a celor Iamnaia ca un tot unitar a limitat identificarea diversității lor culturale și cronologice. În lipsa importurilor clare, corelarea acestora cu fenomenele locale a fost dificilă.

Studiul contrazice ideea conform căreia toate mormintele tumulare ar aparține culturii Iamnaia, susținând existența unei varietăți de practici funerare și influențe culturale anterioare acestui fenomen. Astfel, volumul oferă un cadru interpretativ necesar pentru înțelegerea complexității structurilor funerare preistorice și pentru reinterpretarea cronologiilor funerare în spațiul extracarpatic.